

ISSN:

Volume 1

JOURNAL OF GLOBAL SCIENTIFIC INNOVATIONS

worldjournal.uz

BUXORO AMIRLIGIDA SANITAR-EPIDEMIOLOGIK MASALALAR**Abdullayeva Dilbar Abdujalilovna**

Buxoro Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi bosh o'qituvchisi
dilbarabdullayeva163@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligida mavjud bo'lgan sanitar-epidemiologik holat va uni tartibga solishga qaratilgan chora-tadbirlar tahlil etiladi. Tadqiqotda Buxoro amirligi ma'muriyati hamda rus siyosiy agentligi o'rtasida olib borilgan yozishmalar asosida epidemik kasalliklarning oldini olish masalalari, sanitariya qoidalarini joriy etish, shahar va qishloqlardagi gigiyenik holatni yaxshilash, qabristonlar, bozorlarda va jamoat joylarida sanitariya nazoratini kuchaytirish kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, Afg'oniston bilan chegaradosh hududlarda yuzaga kelgan epidemik xavflarning Buxoro amirligi va Turkiston general-gubernatorligi hududlariga ta'siri ham ko'rib chiqilgan. Maqolada arxiv hujjatlari asosida siyosiy agentlik, amirlik ma'muriyati hamda tibbiy muassasalar faoliyatining o'zaro hamkorligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, sanitariya, epidemiyalar, vabo, rus siyosiy agentligi, qo'shbegi, shahar gigiyenasi, qabristonlar, karantin, rus-tuzem shifoxonasi.

SANITARY AND EPIDEMIOLOGICAL ISSUES IN THE BUKHARA EMIRATE**Abdullayeva Dilbar Abdujalilovna**

Senior Lecturer, Bukhara Abu Ali ibn Sina Public Health Technical College
dilbarabdullayeva163@gmail.com

Abstract. This article analyzes the sanitary and epidemiological situation in the Bukhara Emirate in the late nineteenth and early twentieth centuries, as well as the measures taken to regulate it. Based on archival correspondence between the administration of the Bukhara Emirate and the Russian political agency, the study examines issues related to the prevention of epidemic diseases, the introduction of sanitary regulations, and the improvement of hygienic conditions in urban and rural areas. Particular attention is paid to strengthening sanitary control in cemeteries, markets, and public places. The article also considers the impact of epidemic threats originating in border regions adjacent to Afghanistan on the territory of the Bukhara Emirate and the Turkestan Governor-Generalship. On the basis of archival documents, the interaction between the Russian political agency, the Emirate administration, and medical institutions is revealed.

Keywords: Bukhara Emirate, sanitation, epidemics, cholera, Russian political agency, qushbegi, urban hygiene, cemeteries, quarantine, Russo-native hospital.

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda, jumladan Buxoro amirligida ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bir qatorda sanitariya va sog'liqni saqlash masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etgan. Aholi zich joylashgan shaharlar, rivojlangan savdo yo'llari, bozor va karvonsaroylar, shuningdek, tabiiy-iqlim sharoitlari turli yuqumli kasalliklarning tez-tez tarqalishiga sabab bo'lgan.

Buxoro amirligining Afg'oniston hamda Turkiston general-gubernatorligi bilan chegaradosh bo'lishi epidemiologik xavf omillarini yanada kuchaytirgan. Ayniqsa, vabo, bezgak kabi kasalliklarning Afg'oniston hududida tarqalishi amirlik uchun jiddiy xavf tug'dirgan. Shu sababli amirlik ma'muriyati va Buxoroda faoliyat yuritgan rus siyosiy agentligi o'rtasida sanitariya-epidemiologik masalalar yuzasidan muntazam yozishmalar olib borilgan.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligida sanitariya-epidemiologik holatni yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar, ularning tashkil etilishi hamda amalga oshirilish jarayonlarini arxiv hujjatlari asosida ilmiy tahlil qilishdan iboratdir.

XIX asr oxirida Buxoro amirligida tashkil etilgan rus siyosiy agentligi o'z faoliyati davomida amirlik ma'muriyati bilan nafaqat siyosiy, iqtisodiy, balki ijtimoiy masalalar yuzasidan ham o'zaro maktublar almashinib turgan. Ular ichida amirlik hududidagi sanitariya-epidemiologik holatlarga doir yozishmalar ham o'rin egallaganini ko'rish mumkin. Mazkur masala yuzasidan ikki tomonlama yozishmalarning olib borilganligi amirlik va rus manzilgohlaridagi aholi manfaatlaridan kelib chiqqanligi bilan ahamiyatlidir.

Buxoro amirligi hududida turli xil epidemiologik kasalliklarning tarqalishini oldini olishga qaratilgan tadbirlar, jamoat joylari, bozor, karvonsaroy, masjid va madrasalarda, xususan aholi yashaydigan shahar va qishloqlarda sanitariya tartiblarini tashkil etish, bu to'g'rida tegishli ko'rsatmalarni ishlab chiqish, shaharlar atrofidagi botqoqliklarni quritish va veterinariya punktlarini tashkil etish kabi sanitar-epidemiologik tadbirlar muhim masalalar sifatida o'z yechimini topgan. Ma'lumki, Buxoro amirligi bilan chegaradosh bo'lgan Afg'oniston hududida vaqt-vaqti bilan turli xil kasalliklar tarqalgan. Amirlik bu mamlakat bilan chegaradosh bo'lganligi sababli o'z aholisi manfaatidan kelib chiqib, rus siyosiy agentligi esa amirlikdagi rus manzilgohlari va Turkiston general-gubernatorligidagi rus aholisi o'rtasida kasalliklarning tarqalishini oldini olish maqsadida qator tadbirlarni ishlab chiqqanlar.

Buxorodagi rus siyosiy agentligi Qobuldagi epidemik ahvol xususida muntazam ravishda Buxoro amirligi qo'shbegisiga murojaat qilgan va bu masala to'g'risida o'zaro yozishmalar olib borilgan. Qobuldagi o'latning tarqalishi masalalari xususida bir necha bor ma'lumot almashilgan. Ayniqsa, mazkur masalalarni o'z ichiga olgan yozishmalar 1892, 1897 va 1900 yillarda sezilarli darajada ko'paygan. Qo'shbegi bu masalaga oid ma'lumotlarni Afg'oniston bilan chegaradosh Karki, Kalif, Ko'lob, Darvoz, Shug'on, Sherobod bekliklari orqali

olgan. Sherobod beki Abdulmo'minbiy doimo Mozori Sharif hududiga odam yuborib, u yerdagi epidemik holat xususida ma'lumot olib turgan, bu ma'lumotlar qo'shbegiga yetkazilgan. U esa o'z navbatida bu to'g'rida siyosiy agentga bildirgan [1].

Siyosiy agent qo'shbegidan olgan ma'lumotlardan kelib chiqib, tegishli shahar muassasalariga ko'rsatma bergan. Jumladan, 1900 yil 3 iyunda siyosiy agent Qobulda vabo epidemiyasi tarqalganligi munosabati bilan Yangi Buxoro politsiya boshqaruvchisi va Chorjo'y shahar harbiy boshlig'iga hududdagi aholining sanitariya tartiblariga rioya qilishini nazoratga olish to'g'risida ko'rsatma berdi. Siyosiy agent esa sanitariya tartiblariga dastavval mehmonxona, oziq-ovqat rastalari, bozorlarda va choyxonalarda qat'iy rioya qilish kerakligini ta'kidlaydi.

Buxoro shahridagi sanitar-epidemiologik holatni yaxshilash maqsadida siyosiy agent bir necha marotaba Buxoro qo'shbegisiga murojaat qilgan. Buxoro shahrida aholi istiqomat qilayotgan hududlarning, shahar qabristonlarining sanitariya holati va aholi o'rtasida kasalliklarning tarqalishini oldini olish maqsadida shahar atrofidagi botqoqliklarni quritish kabi masalalar siyosiy agent va qo'shbegi o'rtasida o'z yechimini topgan.

Jumladan, 1900 yil 3 iyulda rus siyosiy agenti Buxoro hukumati vakillari: Buxoro qozikaloni Mulla Badriddin sadr, Jon Mirzobiy va Ostonagul qo'shbegilar nomiga yo'llagan xatida Afg'onistonda tarqalgan vabo epidemiyasi xususida fikr bildirgan [2]. Albatta, siyosiy agentning birato'la Buxoro hukumatining barcha vakillari nomiga maktub yo'llashiga yetarlicha asos bor edi. Maktubda vabo epidemiyasining amirlik hududida tarqalishini oldini olishga qaratilgan takliflar bildirilgan. Takliflar orasida Buxoro shahrida aholi istiqomat qilayotgan ko'chalarda tozalik va xususan ariqlar va hovuzlardagi ichimlik suvining tozaligiga yanada ko'proq e'tibor berish va Afg'oniston bilan chegara hududlarda kasallik tarqalishi to'g'risidagi ma'lumotdan xabardor bo'lish kabilar muhim deb ta'kidlanadi.

Siyosiy agentlikning bunday takliflarni berishidan maqsad Buxoro amirligi Afg'oniston bilan chegaradosh bo'lishi bilan birga Turkiston general-gubernatorligi bilan ham chegaradoshligi va agar amirlikda vabo tarqalishi kuzatilsa, bu hol general-gubernatorlik viloyatlariga ham tarqalishi mumkinligidan amirlik ma'muriyatini ogohlantirishdan iborat bo'lgan.

Amirlik ma'muriyati siyosiy agentga mazkur takliflarni amalga oshirishni va shahardagi sanitariya holatini yanada yaxshilash to'g'risida tegishli ko'rsatma berilganligini bildirgan [3].

Shu bilan birga, epidemik holatlar davrida shaharning ichkarisida joylashgan qabristonlarning faoliyati masalasi ham ko'tarilgan. Rus siyosiy agentligi mazkur qabristonlarni epidemiya tarqalish xavfi davrida yopish tarafdori edi. Buxoro shahri ichidagi qabristonlarning yopilishi masalasi dastlab 1889 yilda bezgak kasalligining keng tarqalishi va keyinchalik 1892 yilda vabo epidemiyasi xavfi davrida ko'tarilgan. Buxoro ma'murlari bu masalaga o'ta ehtiyotkorlik bilan yondashgan. Faqat ayrim hollarda, ya'ni yuqori martabali shaxslar vafot etgandagina shahar ichkarisidagi qabristonga ko'mishga ruxsat berilgan.

Siyosiy agentning 1896 yil 16 sentyabrda qo'shbegi nomiga yo'llagan maktubida ham bu masala atroflicha bayon etilgan [4]. Xatda siyosiy agent Turkiston general-gubernatorligi shaharlarida joylashgan ichki qabristonlar epidemiya davrida yopilib, o'lganlarni shahar tashqarisidagi qabristonlarda ko'mish tajribasi qo'llanilishini bildirgan.

Buxoro shahri atrofidagi botqoqliklarni quritishga qaratilgan tadbirlar ham siyosiy agent va amir hukumat o'rtasida ko'tarilgan sanitariya masalalaridan biri edi. Shahar atrofidagi botqoqliklarni quritish uchun turli xil kanallar qazilgan. Bu kabi faoliyatni tashkil etish ishiga garchi Turkiston general-gubernatorligi huzuridagi texnik qism xodimlari mas'ul bo'lgan bo'lsalar ham, faoliyatni tashkil etish uchun mablag' amirlik xazinasidan ajratilgan. 1913 yilda Buxoro shahridagi botqoqliklar suvini quritish natijasida Navmetan ariği qazilishi rejalashtirilgan bo'lsa [5], 1914 yilda Tashqi ishlar vazirligi Birinchi departamentining ko'rsatmasiga asoslanib, botqoqliklarni quritish ishlari amalga oshirilgan. Siyosiy agent qo'shbegi orqali amirga chor ma'murlari tomonidan 210 210 rubl 30 tiyin miqdoridagi xarajatlar ro'yxatini taqdim etgan [6].

Poytaxtdagi sanitariya tadbirlarini nazorat qilish ishlarining bir qismini siyosiy agent eski Buxoro rus-tuzem shifoxonasi bosh shifokori I.F. Penznyakov ko'magi orqali ham amalga oshirgan. Siyosiy agent undan 1900 yildagi shahar sanitar-epidemiologik holati yuzasidan ma'lumot so'ragan [7].

Mazkur ko'rsatmaga asoslanib, Buxorodagi rus-tuzem shifoxonasi boshqaruvchisi, bosh shifokor I.F. Penznyakov 1900 yil 5 iyul sanasida siyosiy agentlikka maktub yo'llaydi. Unda I.F. Penznyakov Buxoro mirshabboshisiga aholi gavjum joylar, madrasa, bozor va karvonsaroylardagi sanitariya holatini kuzatishni va 1892 hamda 1898 yillarda berilgan ko'rsatmalarni yana bir bor ta'kidlaganligini bildiradi. Shu bilan birga, Buxoro raisiga ham bozorlarda sotiladigan mahsulotlarning yaroqlilik holatini nazorat qilish kerakligini ta'kidlaydi.

I.F. Penznyakov Buxoroda 1892 yilgi sanitar-epidemiologik tadbirlarning tajribasini, ya'ni shaharda yuqumli kasalliklarga chalingan aholi vakillari uchun maxsus kasalxonalar qurish, epidemiyaning kirib kelishini oldini olish tadbiri sifatida esa chegara hududlarida karantin holati va kuzatuv shifokorlik punktlarini tashkil etish kabi takliflarni bildiradi [8].

Bosh shifokor 1907 yilda eski Buxoro shahri uchun mo'ljallangan o'n banddan iborat quyidagi sanitariya tartiblarini ham ishlab chiqqan:

1. Karvonsaroy, madrasa va bozorlardagi axlatlarni har kuni tozalash;
2. Shaxsiy uylardagi xo'jalik xonalarini nazorat qilish;
3. Yahudiy aholi yashaydigan ko'chalarning sanitariya holatini maxsus nazoratga olish;
4. Bozorlardagi go'sht, meva va boshqa rastalarda har kuni tozalash ishlarini amalga oshirish;
5. Har kuni supurilishi kerak bo'lgan ko'chalardagi axlatlarni tozalash;
6. Aholini suv bilan ta'minlaydigan bosh ariqlar va suv havzalarida kasallik tarqalmasligi uchun suvning bir joyda uzoq muddat saqlanmasligini ta'minlash;

7. Shaharga har hafta suv yuborilishini yo'lga qo'yish;
8. Qushxonalarni toza holatda saqlashni tashkil etish;
9. Nonvoyxona, choyxona va oshxonalarning tozaligiga qat'iy rioya qilish;
10. Karvonsaroy va bozorlardagi hojatxonalarda havo almashuv tizimini yo'lga qo'yish.

Amirlik ma'muriyati bu talablarni qabul qilib, mirshabboshiga tegishli ko'rsatma beradi va bu ishlarning nazoratini amalga oshirish maqsadida o'n olti kishini ajratadi. Mazkur talablar o'z navbatida bajarib borilgan.

Siyosiy agent shahardagi hovuz va ko'chalarning yomon sanitariya holati xususida bir necha marotaba qo'shbegiga bildirgan. Shaharlarda mavjud salbiy holatlarni bartaraf etish ishlari o'z navbatida shahar mirshabi va raisi nazorati ostida amalga oshirilgan.

Buxoro amirligi hududida mavjud bo'lgan rus manzilgohlarida ham tegishli tartiblarga asoslangan sanitariya qoidalari ishlab chiqilgan. Rus manzilgohlarida bunday tartiblarga rioya qilish shahar boshlig'i va maxsus tashkil etilgan sanitariya-ijroiya komissiyasi vakolatiga kirar edi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxoro amirligidagi sanitar-epidemiologik holatlar muhim ahamiyat kasb etganligini ko'rsatadi. Rus siyosiy agentligi va amirlik qo'shbegisi o'rtasida olib borilgan yozishmalar esa hududda sanitar-epidemiologik xavfning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarning qay darajada tashkil etilganligi, bu kabi masalalarni hal etishda mahalliy va chor hukumati vakillarining tutgan o'rni nechog'li ekanligidan dalolat beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxoro amirligida sanitariya-epidemiologik masalalar muhim davlat ahamiyatiga ega bo'lgan. Epidemik kasalliklarning tarqalish xavfi amirlik ma'muriyati va rus siyosiy agentligini o'zaro hamkorlikda chora-tadbirlar ishlab chiqishga undagan. Bozorlar, karvonsaroylar, madrasalar, qabristonlar hamda suv inshootlarida sanitariya nazoratining kuchaytirilishi, botqoqliklarni quritish, karantin punktlarini tashkil etish kabi tadbirlar epidemiyalarning oldini olishga qaratilgan muhim choralar sifatida namoyon bo'lgan.

Arxiv manbalari shuni ko'rsatadiki, sanitariya tadbirlarining amalga oshirilishida rus siyosiy agentligi, amirlik qo'shbegisi hamda tibbiy muassasalar o'rtasida muayyan hamkorlik shakllangan. Bu jarayonlar Buxoro amirligida sog'liqni saqlash va jamoat gigiyenasi masalalariga tizimli yondashuvning shakllanayotganidan dalolat beradi. Mazkur tajribalar Buxoro amirligining ijtimoiy tarixini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 199-ish, 76-varaq.
2. Buxorodagi rus siyosiy agenti V.I. Ignatevning 1900 yil 3 iyulda Buxoro hukumati vakillari nomiga yo'llagan №3271 raqamli xati. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 199-ish, 32–33-varaqlar.
3. Buxoro hukumati vakillarining 1900 yil 6 iyulda Buxorodagi rus siyosiy agenti V.I. Ignatev nomiga yo'llagan javob xati. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 199-ish, 68-varaq.
4. Buxorodagi rus siyosiy agenti V.I. Ignatevning 1896 yil 16 sentyabrda Buxoro amirligi qo'shbegisi Jon Mirzobiy nomiga yo'llagan №2851 raqamli xati. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 118-ish, 209–210-varaqlar.
5. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 555-ish, 3-varaq.
6. Buxoro amirligi qo'shbegisining 1914 yil 13 avgustda Buxorodagi rus siyosiy agenti nomiga yo'llagan №2018 raqamli xati. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 684-ish, 5-varaq.
7. Buxorodagi rus siyosiy agentining 1900 yil 4 iyulda Buxorodagi rus-tuzem shifoxonasi shifokori nomiga yo'llagan №3295 raqamli xati. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 199-ish, 43-varaq.
8. Buxorodagi rus-tuzem shifoxonasi boshqaruvchisi bosh shifokor I.F. Penznyakovning 1900 yil 5 iyulda Buxorodagi rus siyosiy agenti nomiga yo'llagan №123 raqamli xati. O'zR MDA I-3-fond, 1-ro'yxat, 199-ish, 55–56-varaqlar.

